

УДК 304.2/.3:316.324.8

І. Ф. ІВАНОВА

ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ ГОРОДЯН В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ м. МИКОЛАЄВА)

У статті викладено результати аналізу наукових публікацій з проблеми дозвілля в умовах інформаційного суспільства; результати емпіричного дослідження Миколаївського центру соціологічних досліджень ЧНУ ім. П. Могили з названої проблеми (2018 р.). З'ясовано, що пошук інформації та віртуальне спілкування в Інтернеті за частотою використання поступають реальному спілкуванню, комп'ютерні ігри не займають перші позиції в структурі дозвілля. З віком частота звернень до форм інтернет-дозвілля зменшується в представників обох статей.

Ключові слова: дозвілля, дозвіллева діяльність, дозвіллієві практики, інтернет-дозвілля, інформаційне суспільство.

В умовах потужного розвитку інформатизації, яка, за образним виразом зарубіжного науковця Д. Лайона, «не залишає недоторканою жодну сферу соціальної активності: від повсякденного життя до міжнародних відносин та від сфер дозвілля до виробничих відносин» [5], вважається доцільним дослідження на теоретичному та емпіричному рівнях дозвіллієвих практик українців в умовах інформаційного суспільства. Значно впливає на повсякденні дозвіллієві практики українців динамічний розвиток всесвітньої мережі Інтернет, що призвело до виникнення різноманітних форм інтернет-дозвілля, які поступово витискають традиційні види дозвіллевої діяльності.

Дозвілля та інформаційне суспільство є об'єктом наукових розвідок багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців – представників різних галузей науки: філософії, культурології, психології, соціології тощо. Найбільш відомими дослідниками різних аспектів дозвіллевої сфери в зарубіжній соціології є представники французької школи соціології: Ж. Бодрійяр (дозвілля в умовах суспільства споживання), П. Бурдьє (теорія соціального простору, одним з елементів є дозвілля), Ж. Дюмаздьє (теорія цивілізації досуга), Е. Дюркгейм (дозвіллева сфера й професійно-трудова діяльність людини), Ж. Фурастьє (засновник концепції «постіндустріального суспільства» як «цивілізації послуг»), – а також німецький соціолог Т. Адорно (соціологія музики) та ін.

У вітчизняній соціології проблеми дозвіллевої діяльності досліджували такі знані представники галузі, як: Л. О. Аза (вільний час як фактор соціальної орієнтації молоді); В. В. Вербець (методологія та методика дослідження проблем дозвілля); Є. І. Головаха (дозвілля молоді); Л. В. Сохань (роль культури дозвілля в життєтворчості особистості), – а також автори навчальних посібників із соціології вільного часу, соціології дозвілля

та соціології культури Н. Б. Бабенко, І. М. Гавриленко, Л. Г. Ніколаєнко, В. М. Піча, Н. О. Победа, О. І. Погорілий, О. І. Покуліта, А. О. Ручка, О. М. Семашко, Н. М. Цимбалюк.

Різні аспекти інформаційного суспільства проаналізовано в працях зарубіжних науковців: видатного американського соціолога, засновника концепції постіндустріального суспільства Д. Белла; іспанського соціолога, одного із засновників теорії нової соціології міста М. Кастельса; відомого критика концепції інформаційного суспільства Д. Лайона; японського футуролога, одного з розробників японської моделі інформаційного суспільства Й. Масуди; відомого дослідника впливу засобів електронної комунікації на формування людини, автора концепції «глобального села» М. Маклуена; американського соціолога, одного з авторів концепції постіндустріального суспільства Е. Тоффлера.

Слід звернути увагу на праці, в яких висвітлено проблема впливу інформатизації на зміну дозвіллевих практик особистості. Зокрема, М. Кастельс у праці «Галактика Інтернет: Роздуми про Інтернет, бізнес і суспільство» (2001 р.) писав про обвинувачування на адресу Інтернету в тому, що він «поступово заманює людей спокусою жити в їх власних фантазіях в режимі он-лайн..... в умовах культури, в якій все більше і більше домінує віртуальна реальність» [4]. М. Маклуен пов'язував реалізацію функцій дозвілля в умовах інформаційного суспільства із рівнем залученості людини до різних дозвіллевих практик: «епоха інформації потребує одночасного використання всіх наших здібностей» [6]. Серед вітчизняних дослідників інформаційного суспільства – представники різних галузей знання: філософ О. В. Пруднікова (інформаційна культура інформаційного суспільства); правознавці О. Л. Дзьобан (інформаційна безпека, пов'язана з інформаційно-комунікаційною діяльністю) і В. А. Ліпкан (правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні); фахівець із соціальних комунікацій Ю. Є. Петрухно (характеристика інформаційного суспільства); політолог В. Коляденко (класичні й сучасні концепції інформаційного суспільства); соціолог О. І. Горошко (інформаційно-комунікативне суспільство в гендерному вимірі) та ін.

Аналіз вітчизняних досліджень і публікацій за 2010–2017 рр. показав, що у вітчизняній соціології спостерігається посилення інтересу до вивчення на емпіричному та теоретичному рівнях стану інтернет-простору та його впливу на повсякденні практики українців, включаючи дозвіллеві. Дані щодо культурно-дозвіллевих практик інтернет-користувачів в Україні можна знайти в матеріалах національних щорічних опитувань Інституту соціології НАН України «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін». У 2016 р. результати вивчення динаміки користування Інтернетом в країні оприлюднив КМІС.

Вивчаючи структури дозвілля студентської молоді у рамках моніторингу розповсюдження наркотиків та інших форм залежності серед молоді м. Харкова у 2016 р., О. А. Гузьман і Н. О. Ляшенко виявили, що «нові

практики дозвілля, пов'язані із застосуванням інформаційних технологій, займають провідні позиції – це спілкування в соціальних мережах та перегляд фільмів в мережі Інтернет» [1]. Дослідниця О. Злобіна, вивчаючи пріоритети молоді в проведенні дозвілля, дійшла висновку щодо «падіння традиційних дозвіллевих практик» та активного «залучення молоді до Інтернет-мережі» [2]. Аналізуючи результати міжнародного соціологічного дослідження «Студенти – образ майбутнього» (Інститут Горшеніна, жовтень 2010 – березень 2011 р.), О. Петрунько звертає увагу на «потужні компенсаторні ресурси інтернет-мереж..., які приваблюють чимало користувачів» [7].

До наукового опрацювання проблеми інтернет-комунікації зверталися Н. Л. Бойко (інтернет-активність українців), О. І. Горошко (гендерні аспекти інтернет-комунікацій), С. М. Коноплицький (соціальні аспекти комунікації в мережі Інтернет), Н. В. Костенко (розвиток медіа в інформаційному суспільстві), Л. Г. Скокова (мережево-цифрове середовище та соціокультурні особливості користувачів Інтернету в Україні). Зокрема, Л. Г. Скокова звертає увагу на потужний розвиток «персонального мережево-цифрового/інформаційного середовища», появу якого зумовило поширення мобільних медіа (смартфонів, планшетів) і яке призвело до відповідних змін у виробництві продуктів культури та їх споживання [8, с. 159].

Враховуючи актуальність проблеми дозвілля в умовах інформаційного суспільства, Миколаївським центром соціологічних досліджень (Чорноморський національний університет імені Петра Могили) було започатковано вивчення дозвіллевих практик городян у межах наукового проекту кафедри соціології «Ефективне функціонування та розвиток соціокультурного середовища в умовах децентралізації як запорука національної безпеки України» (керівник проекту – професор І. А. Мейжис, відповідальний виконавець – доцент Л. В. Калашнікова).

Емпіричне дослідження, проведене на початку 2017 р., дало можливість виявити уподобання мешканців м. Миколаєва стосовно різних способів інтернет-комунікації та частоти їх використання, зокрема тих, які можна зарахувати до дозвіллевих практик (онлайн-ігри, перегляд фільмів, прослуховування музики, спілкування в чатах, читання книг), якщо брати до уваги, що «дозвілля – та частина вільного часу, що здебільшого контрастує з виробничою діяльністю, спрямований на відтворення фізичних і психічних сил людини, задоволення та розвиток її культурних потреб як особистості» [9, с. 121]. Результати відображено в окремій публікації [3]. У 2018 р. робота в цьому напрямі була продовжена.

Мета статті – виклад основного матеріалу емпіричного соціологічного дослідження, проведеного Миколаївським центром соціологічних досліджень на початку 2018 р., об'єктом якого виступило доросле населення м. Миколаєва, а одним із завдань було вивчення структури дозвіллевих практик городян в умовах інформаційного суспільства.

Як методи дослідження використано опитування (Омнібус) та вторинний аналіз первинної соціологічної інформації. Опитування проведено за багатоступеневою, районованою, імовірнісною, квотною вибіркою, репрезентативною за віком, статтю, місцем проживання респондентів. Всього опитано 400 респондентів, яким було запропоновано визначити, як часто та яким чином вони проводять своє дозвілля.

В опитувальному листі відповідно до існуючих класифікацій дозвілля були представлені такі його форми: видовищні (відвідування концертів, кінотеатрів, театрів, перегляд телевізору); культурно-просвітницькі (відвідування бібліотек, музеїв, виставок живопису, творчих вечорів); розважальні (відвідування нічних клубів, казино, торгівельно-розважальних центрів). Були також представлені активні форми проведення дозвілля (туризм, рибальство, охота); пасивні (читання книг, журналів, газет; прослуховування музики; спілкування з родичами, друзями); форми інтернет-дозвілля (пошук інформації та спілкування в мережі Інтернет, комп'ютерні ігри). Зупинимося на результатах опитування щодо останніх форм.

Аналіз відповідей респондентів за одновимірним розподілом даних на питання щодо частоти використання різних видів дозвілля дозволив отримати інформацію щодо розповсюдженості форм інтернет-дозвілля у м. Миколаєві, де спостерігається високий рівень безробіття та мешканці якого мають достатньо низький рівень доходів унаслідок руйнування промислового (три суднобудівні заводи) та наукового (науково-дослідні інститути, проектні бюро) секторів суднобудівної галузі. Виявлено, що 45 % з опитаних городян щодня проводять дозвілля, шукаючи інформацію та спілкуючись в Інтернет-мережі; 20,9 % – кілька разів на тиждень; 9,0 % – кілька разів на місяць; 4,1 % – кілька разів на рік; а 20,7 % ніколи цього не роблять. За частотою звернення названа форма дозвілля поступилася спілкуванню з друзями, родичами і близькими у реальному просторі (щодня так проводять дозвілля 57,8 % респондентів) і дорівнюється прослуховуванню музики, перегляду телепередач та фільмів (щоденно так проводять своє дозвілля 47 % опитаних миколаївців).

У дозвіллевих уподобаннях мешканці м. Миколаєва (південь країни), схожі на мешканців м. Львова (захід країни): за даними соціального моніторингу «Якість життя у Львові» (2017 р.), 56 % львів'ян у часи дозвілля теж шукають інформацію та спілкуються в Інтернеті [10].

З метою перевірки гіпотези дослідження щодо залежності частоти використання різних форм інтернет-дозвілля від віку й статі респондентів було здійснено двовимірний розподіл даних опитування, який очікувано показав, що чим старше за віком респонденти, тим менше часу вони щодня проводять, блукаючи в Інтернеті. У групі респондентів 18–29 років щодня шукають в Інтернеті інформацію 63,2 % опитаних; 30–39 років – 60,7 %; 40–49 років – 50 %; 50–59 років – 30,4 %; 60 років і старше – 23,5 %. Схожі результати щодо дозвіллевих уподобань соціально-демографічної групи «студентська молодь» було отримано фахівцями Харківського національ-

ного університету внутрішніх справ у 2016 р.: 54,2 % респондентів відповіли, що часто проводять дозвілля, переглядаючи різну інформацію в Інтернеті [1, с. 33].

Аналіз даних опитування за статтю респондентів показав таке. У віковій групі 18–29 років з 63,2 % опитаних, що щодня у вільний від обов'язків час зайняті пошуком інформації в Інтернеті, чоловіки й жінки представлені практично рівною мірою: 32,4 % і 30,8 % відповідно. Це можна пояснити тим, що в цьому віці хлопці й дівчата займають достатньо близькі соціальні позиції, намагаючись отримати професію та реалізуватися в ній. У віковій категорії 30–39 років, коли жінки більше зосереджені на сімейних обов'язках, щодня «зависають» в Інтернеті 34,5 % чоловіків і 26,2 % жінок.

Починаючи з 40 років, із збільшенням віку чоловіків, частота їх звернення до Інтернету з метою пошуку інформації та спілкування зменшується, лідерські позиції переходять до жінок: у категорії 40–49 років кількість чоловіків і жінок дорівнює 21,2 % і 28,8 % відповідно; у категорії 60 років і старше – 7,4 % і 16,0 %. Автор статті пов'язує такі результати з тим, що чоловіки в силу своїх індивідуально-психологічних особливостей та соціального статусу годувальника сім'ї та захисника Вітчизни, більш важко, ніж жінки, переживають кризову ситуацію, в якій опинилася Україна, кожна родина й кожен українець, що негативно впливає на їх життєву активність у всіх сферах.

Виявлено, що комп'ютерні ігри не є занадто популярною формою проведення дозвілля мешканців м. Миколаєва (55,3 % опитаних ніколи в них не грали) практично так само, як відвідування бібліотеки (57,8 % їх ніколи не відвідують), дискотеки чи нічного клубу (58,3 % ніколи так не проводять своє дозвілля). Серед цих 55,3 % – 38,1 % жінок і 17,2 % чоловіків.

Знайшла підтвердження гіпотеза стосовно того, що зі збільшенням віку респонденти все менше звертаються до комп'ютерних ігор у часи дозвілля. Так, у вікових категоріях «18–29 років», «30–39 років» щодня грають відповідно 7,4 % і 10,7 % опитаних. Серед респондентів віком 40–49 років і 50–59 років проводять дозвілля, поринувши у світ віртуальної гри, відповідно 4,5 % і 2,9 %. Така тенденція спостерігається і в чоловіків, і у жінок.

Висновки. За результатами аналізу вітчизняних теоретичних джерел за 2010–2017 рр. ми дійшли висновку, що проблема виявлення особливостей дозвіллевих практик міського населення України в умовах інформаційного суспільства є актуальною й потребує подальшої розробки в межах соціології дозвілля та соціології міста.

Аналіз результатів емпіричного соціологічного дослідження з вивчення структури дозвіллевих практик мешканців м. Миколаєва в умовах поширення інформаційних технологій дозволяє стверджувати, що такі форми дозвілля, як пошук інформації та спілкування в Інтернеті, за частотою

використання посідають чільне місце в структурі дозвіллевих практик міст, але поки що поступаються спілкуванню віч-на-віч у реальному просторі й часі. Виявлена певна залежність частоти використання названих форм інтернет-дозвілля від віку та статі респондентів: з віком частота звернень має тенденцію до зменшення, особливо в чоловіків. З'ясовано, що комп'ютерні ігри за частотою використання городянами посідають останні позиції у структурі дозвілля; зі збільшенням віку частота звернень до цієї форми інтернет-дозвілля зменшується як у жінок, так і в чоловіків.

Список використаної літератури

1. Гузьман О. А., Ляшенко Н. О. Практики дозвілля сучасної студентської молоді. *Грані*. 2016. № 9 (137). С. 29–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2016_9_6 (дата звернення: 01.08.2018).
2. Злобіна О. Дозвілля молоді України та Росії активно переноситься в Інтернет-мережі: Порівняння пріоритетів у проведенні вільного часу. Київ, 2010. URL: <http://2008.dif.org.ua/ua/analit/rkjej> (дата звернення: 01.08.2018)..
3. Іванова І. Ф. Роль інтернет-комунікації у формуванні соціокультурного середовища міста. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії і практики* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2017. Вип. 75. С. 118–126.
4. Кастельс М. Галактика Інтернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / пер. с англ. А. Матвеева ; под ред. В. Харитонов. Екатеринбург, 2004. 328 с.
5. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія*. Київ, 1996. С. 362–380. URL: [//www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/lajon.html](http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/lajon.html) (дата звернення: 01.08.2018)..
6. Маклуен Г. Понимание Медиа: Внешние расширения человека. Перевод с англ. В. Г. Николаев. Москва, 2003. *Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий*. 15.11.2008. URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/3528> (дата звернення: 01.08.2018)..
7. Петрунько О. Соціалізація студентів у віртуальних соціальних мережах: актуальність проблеми. *Педагогічний процес: теорія і практика. Серія: Психологія*. 2016. № 3. С. 72–77.
8. Скокова Л. Участь у мережево-цифровій культурі в Україні: порівняльна динаміка. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 1. С. 145–163.
9. Цимбалюк Н., Яковенко Ю. Еволюція дозвілля в контексті соціологічних категорій. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 118–124.
10. Як проводять дозвілля мешканці Львова. Інфографіка URL: <https://dyvys.info/2017/12/18/yak-provodyat-dozvillya-meshkantsi-lvova-infografika/> (дата звернення: 01.08.2018)..

Стаття надійшла до редакції 12.08.2018.

Іванова І. Ф. Досуговые практики жителей города в условиях информационного общества

В статье изложены результаты анализа научных публикаций по проблеме досуга в условиях информационного общества; результаты эмпирического исследования Николаевского центра социологических исследований ЧНУ им. П. Могилы по названной проблеме (2018 г.). Выявлено, что поиск информации и виртуальное общение в Интернете по частоте использования уступают реальному общению, компьютерные игры не занимают первые позиции в структуре досуга. С возрастом частота обращения к формам интернет-досуга уменьшается и у женщин, и у мужчин.

Ключевые слова: досуг, досуговая деятельность, досуговые практики, интернет-досуг, информационное общество.

Ivanova I. Leisure Practices of City Residents in the Information Society

The article contains the results of the theoretical and empirical sociological study on the problem of the IT influence on citizens' leisure activities. The author hereof relays on reputable works in the sociology of leisure field. There are works of foreign scientists – T. Adorno, J. Baudrillard, P. Bourdieu, E. Durkheim, J. Fourastie and domestic scientists – L. Aza, Y. Holovakha, V. Picha, A. Ruchka, O. Semashko, L. Sokhan. The scientific publications, which highlight different aspects of the information society are also considered herein. Among authors thereof are worldwide famous foreign scientists such as D. Bell, M. Castells, D. Lyon, Y. Masuda, M. McLuhan, A. Toffler. The author draws also from works of the domestic information society scientists such as O. Prudnikova, O. Dzoban, V. Lipkan, Y. Petrukhno, V. Koliadenko.

It was conducted analysis of domestic studies and publications for 2010–2017, which showed the availability of certain groundworks of studies on leisure activities aspects (studies of O. Huzman, N. Liashenko, O. Zlobina, O. Petrunko and others). It was agreed that this particular problem needs further research on both empirical and theoretical levels.

There are results of the empirical sociological study conducted by the Mykolaiv sociological researches center of the Petro Mohyla Black Sea National University in early 2018. The goal of research is the studying of the citizens' leisure activities structure in IT society environment. It was conducted as a part of the «Effective functioning and development of sociocultural milieu under the decentralization as a pledge of the Ukraine national security» scientific project of the Department of Sociology (I. A. Meizhes, professor – project curator, L. V. Kalashnikova, assistant professor – principal investigator). It was used such study methods as a questionnaire survey (omnibus) and a secondary analysis of raw sociological data. The sample group is multistage; zoned; probable; quota; representative in age, in gender, in place of residence of respondents. 400 respondents were surveyed. The following results were obtained.

Information retrieval and communication on the Internet take the leading place in the structure of citizens leisure practices according to the usage frequency: 45 % of the interviewed citizens spend their leisure time on this daily.

According to the usage frequency, this form of leisure gave way to communication with friends, relatives and friends in real life: 57.8 % of respondents spend their free time every day. It was revealed a definite dependence of the use frequency of these Internet leisure forms on the age and sex of respondents: with age, the frequency of calls tends to decrease, especially in men. Since the age of 40, with the increase in the age of men, the frequency of their access to the Internet in order to search for information and communication is decreasing, leading positions are shifting towards women.

It was revealed that computer games as a form of leisure, according to the use frequency by citizens, occupy the last positions in the structure of leisure; As the age increases, the frequency of treatment decreases in both women and men. In the age categories «18–29 years», «30–39 years», 7.4 % and 10.7 % of respondents respectively play daily. Among respondents aged 40–49 and 50–59 spend leisure time, immersed in the virtual game world, respectively, 4.5 % and 2.9 %.

Key words: *leisure, leisure activities, leisure practices, internet leisure, information society, computer games.*